

Josip
Parat

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za arheologiju

Ivana Lučića 3,
HR-10000 Zagreb
joparat@ffzg.unizg.hr

SPOLIA EPIGRAPHICA TRAGURIENSIA: STELA NUMERIJE NIKE

U radu se obrađuje stela Numerije Nike.¹ Rimski grobni spomenik premješten je iz izvornog konteksta i ugrađen kao spolij u pročelje srednjovjekovne kuće u trogirskoj gradskoj jezgri. Na temelju izravnog uvida opisuju se fizička obilježja natpisanog i ikonografskog polja. Provodi se epigrafsko-onomastička analiza. Uvidom u sadržaj natpisa spomenik se okvirno datira u 3. stoljeće. Tumače se osnovna obilježja portreta smještenog podno stele. Cilj rada jest rasvijetliti komemorativne običaje u obiteljskom krugu i potpunije sagledati običaj spolijacije, široko raširen u Trogiru u rasponu od kasne antike do suvremenog doba.

Ključne riječi: Trogir, spolij, epigrafija, grobni spomenik, natpis.

Ni mnogo ambicioznijim tekstom ne bih se mogao prikladno odužiti za sve što je profesorica Marina Milićević Bradač učinila za nas, svoje studente. Neka ovaj rad bude tek izraz poštovanja i trajne zahvalnosti.

Spomenička baština grada Trogira (grč. Τραγούριον, lat. *Tragurium*) pored ostalog obuhvaća sekundarno uporabljene rimske grobne natpise. Jedan takav natpis uzidan je kao spolij u pročelje srednjovjekovne kuće podignute nad helenističkom kulom (Sl. 1).² Smještena na katastarskoj čestici 3790 (606), to je treća zgrada slijeva prolazniku koji se kreće Gradskom ulicom k jugu.³ U predromaničkom prizemlju zgrade, danas ugostiteljske namjene, ističu se tzv. vrata na koljeno.⁴ Na pročelju prvoga kata nalazi se bifora, a zid iznad nje raščlanjen je prozorima s romaničkim lukovima (Sl. 2). Premda se ni gradski perimetar ni točan raspored ulica grčkog i rimskog Tragurija u punoj mjeri ne razaznaju, možemo pretpostaviti da se u neposrednoj blizini kuće u antici nalazio sjeverni ulaz u grad te u nastavku glavna poprečna ulica (*cardo*). Na ovakav raspored upućuju srednjovjekovni zahvati u gradsko tkivo, koji obično prate antički raspored (Suic 2003: 206–207; Babić 2016: 63–72; 79–82).

Kuća u koju je natpis uzidan smještena je na zapadnom kraju povišene ulice što se poput rampe pruža u smjeru istok-zapad. U sondažnim arheološ-

---

1 Članak je nastao kao rezultat istraživanja u okviru istraživačkog projekta „Novi životi antičkih natpisa: epigrafski spoliji na području srednje Dalmacije“ (*EpiSpolia*). Projekt vodi izv. prof. dr. Dino Demicheli, a financira ga Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ IP-2019-04-3537). Srdačno zahvaljujem prof. dr. Ivi Babiću i prof. dr. Mariji Kolega na savjetima te Danieli Kantić na ustupljenoj građi iz Fototeke Muzeja grada Trogira.

2 Za nalaz helenističkog utvrđenja v. Bulić 1897: 136–137.

3 Za detalje v. mrežnu stranicu Državne geodetske uprave <https://oss.uredjenazemlja.hr/map> (pristup ostvaren 2. veljače 2023).

4 Posrijedi je otvor čiji luk presvođuje vrata i prozor bočno od njih.

Slika 1. Ostaci helenističkog zida pronađeni 1897. g. (izvor: Fototeka Muzeja grada Trogira).

Slika 2. Srednjovjekovna kuća (lijevo) u čije pročelje je ugrađena stela (foto I. Babić)

kim istraživanjima provedenima 1979. g. ustanovljeno je da ulica prati liniju antičkih bedema pod njom (Babić 2002: 397–398). Unutrašnja strana bedema, zacijelo nastala nasipanjem, ukazivala je na rimski ili kasnoantički horizont. Vanjska je pak strana pripadala ranijoj, grčkoj fazi gradnje (Babić 2002: 399–400). Kuća je nesumnjivo podignuta na antičkim temeljima.⁵ To potvrđuju dva reda masivnog bunjastog kamena iznad razine uličnog popločenja. Razmjerno veliki vapnenački blokovi priklesani su na rubovima i imaju naglašena ispupčenja na čeonj strani. Sve zajedno ostavlja dojam čvrsto zidane kamene građevine.

Dobro je poznato da su kasnoantički žitelji dalmatinskih gradova u nemirnim okolnostima podizali nove i obnavljali postojeće obrambene strukture (Suić 2003: 349–354). Budući da je katkad u pitanju bio sam opstanak grada – a rad je iziskivao golemu količinu materijala – žurno su dograđivali rabeći priručnu građu, često bez pretjerane preradbe.⁶ Odatle slijedi da je ponovno korištenje kamene građe u tadašnjim okolnostima prvenstveno bilo motivirano pragmatičnim razlozima.⁷ Kasnije, pri adaptaciji i dogradnji srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih zdanja, kojekakvo kamenje s plastičnom ornamentikom ili bez nje ugrađivano je u podna popločenja crkava, u pročelja privatnih i javnih zgrada ili na zaklonjena i manje vidljiva mjesta. Sagledavajući spolije u pročeljima privatnih kuća, možemo reći da je njihova ugradnja pored funkcionalnih počela poprimati i snažna simbolička i estetska svojstva. Taj je fenomen

⁵ Da se kuća nalazila na ostacima antičkih bedema, crtežom prikazuje Faber 1976: 240, Sl. 6b.

⁶ Za spolijaciju nakon izmaka antike v. Babić 2006, Demicheli 2017; Babić 2023; Jović Gazić 2023; Za taj fenomen u kasnoantičkom Trogiru v. Kovačić 1994.

⁷ Usp. Babić 2006: 94.

Slika 3. Stela i portret žene ugrađeni kao spoliji (foto J. Parat)

Slika 4. Portret žene ugrađen kao spolij (foto J. Parat)

prepoznat u literaturi i ogleda se u običaju ugrađivanja spolija u aranžmanima poput pastiša (Babić 2021: 388–389). Vrlo zanimljiv primjer takvih zahvata u srednjovjekovnom Trogiru pruža kuća (kat. čest. 540) na kojoj se vide četiri ulomka uzidana kao aranžman (ranosredonjovjekovni ulomak arhitrava, gotički prozor, polustupić i reljefna ploča).

Sličnu sklonost postavljanju raznorodnih spolija (doduše s manjom količinom građe) vidimo na kući u koju je ugrađena stela Numerije Nike. Naime, svega 10 cm ispod stele uzidana je reljefno izrađena kamena glava. Posrijedi je djelomično oštećen ženski individualni portret privatnog karaktera. Glavu nadsvoduje polukružno polje, tj. svod arhitektonske niše. Portret je izrađen u vapnencu i pokazuje crte provincijske naivnosti. Po svemu sudeći to je rad lokalne klesarske radionice. U fizionomijskom smislu portret je ponešto nezgrapnan. Frontalno postavljeno lice ozbiljnog izraza ima donekle izglačanu površinu. Okrugle, rastvorene i krupne oči s urezanim šarenicama i zjenicama dosta su shematizirane i prilično odudaraju od realnosti. Od korijena nosa do uglova usana pružaju se labionazalne bore. Nos, usta i brada znatno su oštećeni. Na glavi se razaznaje valovita kosa koja se češlja odostraga. Frizura se donekle izlizala, ali se jasno uočava pletenica ovijena poput obruča oko glave, čitavom širinom tjemena. Iznad pletenice uočava se izdignuta kosa. Žena nosi naušnice. Kubični oblik glave, ukočen pogled i izduženo lice s naznakama mlohavе muskulature odaju značajke kasne rimske portretistike. Odatle se čini da portret kronološki pripada kasnom 3. ili 4. stoljeću.

Dimenzije i stilski obilježja portreta i stele upućuju na to da ta dva komada nisu tvorila isti spomenik. S obzirom da se jasno nazire zalučena portretna niša, moguće je da glava potječe sa spomenika sepulkralnog karaktera. Spomenici s takvim portretima u Dalmaciji se javljaju u drugoj polovini 2. stoljeća i ostaju u uporabi do konstantinovskog razdoblja (Cambì 2010: 61). U tom smislu predložena datacija portreta uklapa se u doba raširene uporabe

takvih reljefa u Dalmaciji. Tražimo li pak izvorno mjesto ovog portreta, izgledan kandidat bio bi pokrov sarkofaga. Portret je na njemu mogao biti uklesan u bočni akroterij. Ne treba odbaciti ni mogućnost da je potret tvorio ugradbeni nadgrobni reljef od kojeg se sačuvao tek manji dio likovnog polja. Sudeći po obliku ulomka, prva se mogućnost čini vjerojatnijom. Inače, sahrana u reljefno obrađenim sarkofazima bila je povlastica imućnijih slojeva rimskoga društva. Lako je moguće da je vlasnik srednjovjekovne kuće dao ugraditi dio antičkog sarkofagâ

Slika 5. Stela Numerije Nike (foto J. Parat)

ne bi li se afirmirao kao dobrostojeći pripadnik društvene elite. To znači da je ugrađeni spolij imao dekorativnu i simboličku svrhu.⁸

Iznad portreta nalazi se antička stela pravokutnog oblika i nearhitektonskog tipa. Stela je ugrađena u srednjovjekovnu kuću s očitom namjerom da bude vidljiva. Nekoliko činjenica potkrepljuje tu tezu. Stela je ikonografskim i natpisnim poljem okrenuta prema van i uspravno je orijentirana. Premda se ne nalazi u visini očiju bližeg promatrača, dovoljno se jasno ističe na zgradi da je prolaznik može uočiti s glavne gradske ulice. Simetrično je postavljena iznad jednodijelnog, lučno nadsvođena prozora. Lako je moguće da je ugradnjom stele vlasnik srednjovjekovne kuće izrazio vlastit status i moć, a možda i naklonost antičkoj baštini.

Načinjena od vapnenca, stela je osmišljena kao uspravno postavljena ploča. Ta se koncepcija zadržala i pri njezinoj sekundarnoj uporabi. Visoka je 53 cm, široka 40 cm, a debljinu joj nije moguće izmjeriti. Zub za usađivanje u postolje nije se sačuvao. Riječ je, dakle, o razmjerno nevelikoj steli, kakve su uglavnom bile svojstvene kasnom principatu. Izuzmemo li dva okrhnuća, jedno manje na desnom boku, a drugo oveće na dnu, čeonni dio razmjerno je dobro očuvan. Lice uzidanog spomenika prošarano je udubinama ili alveolama škrapastog oblika. Manja ali zamjetna oštećenja protežu se po rubovima. Pored oštećenjâ, površinu donekle nagrđuju onečišćenja u obliku kalcitnih i bioloških nakupina. Slijevanje oborinske vode niza zid kuće u koju je uzidana dovelo je do pojave alaga i lišajeva. Na površini natpisa vidi se pukotina na potezu od šestog retka do dna.

U kompozicijskom smislu prednju stranu stele čine dva dijela. Gornji dio zauzima skulptorski obrađeno dekorativno polje. Umjesto uobičajenijim trokutastim zabatom, stela završava uokvirenim frizom u obliku reljefne trake. Sâm oblik dekorativnog polja pomaže u tipološkom određenju spomenika. Prema tome kriteriju ploču možemo svrstati u profilirane pravokutne stele.

⁸ Za različite načine uporabe spolija v. Kinney 2006: 246–247.

Friz visok 10 cm pokriva čitavu širinu spomenika i ispunjen je reljefno stiliziranim vegetabilnim ukrasom. Svijene vitice s biljnim čaškama, listovima i tankim izbojcima šire se u spirali. Ispod friza nalazi se natpisno polje u obliku jednostavne, pravokutne ravne plohe. Polje sa svih strana obrubljuje jednostruka žljebasta profilacija izvan koje se pružaju ravne trake. Širina lijeve i desne trake iznosi 3 cm. Kraće oštećenje od nekoliko centimetara vidi se u visini bočne desne obrubne profilacije.

Latinski natpis raspoređen je u osam redaka. Iako biološke nakupine otežavaju čitanje, tekst natpisa u cjelini je čitak. Na gornjoj traci, neposredno ispod friza, opaža se posvetna formula *D(is) M(anibus)*. Slova formule oblikom su prilagođena širini trake u kojoj se nalaze. Visoka su 2.5 cm i za centimetar su niža od slova glavnog teksta natpisa. Slova drugog pokraćenog izraza, *b(ene) m(erenti) p(osuit)*, visoka su 2.5 cm.

Natpis je uklesan kvadratnom kapitalom kvalitetne izradbe. Slova su u posljednjem retku odijeljena rastavnim znakovima. Uredan slovni duktus, uporaba rastavnih znakova i različita visina slova po redovima ostavljaju dojam da je natpis klesao vješt majstor. Tekst natpisa glasi:

D(is) M(anibus)
Num{a}eriae
Nicini
Aurelius
5 *Maximus*
coniugi
rarissim(a)e
b(ene) m(erenti) p(osuit)

Prijevod: *Bogovima Manima. Numeriji Niki, zaslužnoj supruzi, kakve su veoma rijetke, dao je postaviti Aurelije Maksim.*

Na natpisu se zamjećuju tri ligature. U drugom retku prva dva slova gentilicija *Numaeria* tvore ligaturu tako što je desna hasta salova *N* blago zakrenuta udesno. Potom slijedi ligatura triju slova (*M, A* i *E*). Srednja hasta drugog slova umetnuta je u slovo *M*, a okomita hasta trećeg slova spojena je s desnom uspravnom hastom prvog slova. U četvrtom retku opaža se spoj *A* i *V*. Premda je na natpisnom polju bilo dovoljno mjesta za klesanje svih slova, majstor je ciljano uklesao slova u ligaturama da izbjegne prelazak dijela riječi u novi redak. Zacijelo je računao da će epigrafski tekst tako dobiti na vizualnoj ujednačenosti.

Sadržaj natpisa jezgrovit je i uobičajen za rimske epitafe. U obrubnoj traci, kako rekosmo, nalazi se posveta bogovima Manima u pokraćenom obliku. Općenito govoreći, zaziv bogova Mana na grobnim spomenicima iz Dalmacije sporadično je zastupljen od kraja 1. stoljeća, a na stelama se susreće od početka 2. stoljeća. Formula se ustalila sredinom 2. stoljeća, posve je uobičajena je u 3. stoljeću, a mjestimice se javlja i kasnije (Kurilić & Serventi 2024: 213-216). Prema tome, njezina pojava može pomoći u okvirnoj dataciji Numerijine stele, čemu ćemo se vratiti u nastavku rada.

Iz teksta doznajemo da je Aurelije Maksim podigao spomenik supruzi Numeriji Niki. U pisanju pokojničina gentilicija zamjećuje se pojava hiperko-

rektizma u vokalizmu (*Numaeriae* umjesto *Numeriae*). Hiperkorektizam se na rimskim natpisima javljao bilo iz nesigurnosti u vezi s pravilnom uporabom dvoglasa *ae*, bilo iz neutemeljenog pribjegavanja učenom stilu, što je rezultiralo njegovim bilježenjem na nepotrebnim mjestima. Ukupno uzevši, ta pojava nije neuobičajena na natpisima iz Dalmacije i pretežno se javlja u kasnom principatu.⁹ Pokojnično gentilno ime najzastupljenije je na natpisima u Italiji i zapadnim provincijama, napose u Hispaniji i Narbonskoj Galiji (Alföldy 1969: 103, s. v. *Numerius*; OPEL III, 106, s. v. *Numerius*). U Dalmaciji se susreće svega pet puta: triput ga nose žene, a dvaput muškarci.¹⁰ Od toga je jednom, kao u trogirskom slučaju, popraćen kognomenom grčkog postanka.¹¹ Posrijedi je natpis uklesan na dužoj strani jednog salonitanskog sarkofaga i posvećen stanovitoj Numeriji Ireni (*Numeriae Irenini*).¹² Činjenica da Irena sa salonitanskog i Nika s trogirskog natpisa dijele isti, inače u Dalmaciji krajnje rijedak gentilicij, te da obje imaju također rijedak dativni nastavak ženskih imena *-ini*, a kako ćemo vidjeti kasnije i datacija, mogle bi ukazivati na to da su dvije pokojnice povezane. Nažalost, to ne možemo potkrijepiti nepobitnim dokazom. U svakom slučaju, upadljivo je da ni u jednoj drugoj latinofonoj provinciji nije zabilježena kombinacija necarskog gentilicija *Numerius* i kognomena grčkog postanka u ženskom imenskom obrascu.

U jezičnom smislu zanimljiv je oblik *Nicini* u kojem se javlja pokojničin kognomen. Pored ovog natpisa, oblik *Nicini* potvrđen je još dvaput na teritoriju Salone.¹³ Jednom se – također u Saloni – susreće oblik *Niceni*.¹⁴ Osim spomenuta četiri slučaja iz Dalmacije, ovakav dativni nastavak javlja se još jedino u Italiji, gdje je dokumentiran triput.¹⁵ Jezično gledano, oblik *Nicini* zapravo je nepravilnost u deklinaciji (heteroklizija) grčkog ženskog imena *Nice*. Naime, analogijom prema latinskim oblicima na *-o*, *-onis* (npr. *Otho*, *Othonis* ili *Naso*, *Nasonis*), javljaju se oblici na *-a*, *-anis* ili na *-e*, *-enis* u slučaju grčkih ženskih

---

9 Obično se javlja u osobnim imenima (npr. *Saecundinus* umjesto *Secundinus*, *Paetilius* umj. *Petilius*, *Paetronius* umj. *Petronius*), *Gaemilia* umj. *Gemilia*). Usp. Zović 2015: 172.

10 Natpisi potječu iz Salone (CIL III 9240), s Visa (CIL III 3078), iz Makarske (CIL III 1896), iz Dokleje (ILJug 1835) i iz Splita (Demicheli 2016). Od pobrojane građe najviše je zanimanja pobudio izgubljeni građevinski natpis podignut u čast Kvinta Numerija Rufa, isejskog patrona koji je 55. pr. Kr. o vlastitom trošku dao obnoviti tamošnji trijem (CIL III 3078). Tri se natpisa datiraju do sredine 2. stoljeća (CIL III 1896, ILJug 1835 i Demicheli 2016), a preostali natpis (CIL III 9240) potkraj 3. stoljeća.

11 CIL III 9240.

12 BASD 9, str. 49, br. 24. Taj se natpis samo na osnovi imena *Irene* ranije smatrao kršćanskim. Tako Mommsen (CIL III 9240) taj natpis komentira riječima *Christiana videtur*. Vidi i opasku u Alföldy 1969, 223. Revidirajući građu, urednici zbirke *Salona IV* kronološki su ga svrstali na izmak 3. stoljeća (v. *Salona IV*, 123–124). Datacija se zasniva na formulaciji natpisa (*Numeri(a) Irenini /matri dulcissim(a)e / Coelius Euhippius / posuit*) i na vrsti kamene podloge (ulomak ploče sarkofaga).

13 CIL III 13013 i ILJug 2175.

14 CIL III 2503. Usto se u Saloni susreće i oblik *Stratoniceni* (CIL III 2376).

15 Potvrđeni su po jednom u Akvileji (InscrAq. I 785), Mutini (CIL XI 871) i u unutrašnjosti Kampanije (CIL IX 2416).

imena. Tako su recimo u Italiji potvrđeni oblici u kosim padežima *Cypareni* (od *Cypare*) ili *Barbani* i *Barbanem* (od *Barba*).¹⁶ Sva je prilika da analogno toj pojavi valja tumačiti i pojavu oblika *Niceni*, tj. *Nicini* na trogirskoj steli.

Kognomen *Nice* latinizirana je inačica grčkog imena Νίκη u značenju *objeda*. Poput također raširenih imena Ἐλπίς, Τύχη ili Εἰρήνη, i ovo se vlastito ime tvori od apstraktne imenice u značenju nekog pozitivnog svojstva. Νίκη je panhelensko ime, široko rasprostranjeno tijekom helenističkog i carskog razdoblja. Ime je potvrđeno nekoliko stotina puta na grčkim natpisima. Čini se da je osobito bilo popularno u Makedoniji i u zapadnom priobalju Male Azije.¹⁷ Na latinskim natpisima kognomen *Nice* (zajedno s različitim izvedenicama) javlja se najmanje sto šezdeset i četiri puta.¹⁸ U Dalmaciji je izdvojen na devet natpisa, od kojih osam potječe iz Salone, a jedan iz Narone.¹⁹ Na tim natpisima uglavnom se čitaju nepravilni oblici *Nicini* ili *Niceni*, dok se oblik *Nice* javlja samo jednom.²⁰ Usto što potvrđuje da je – za razliku od drugih provincija – u Dalmaciji prevladavao oblik *Nicini* umjesto *Nicae*, trogirski natpis govori ponešto o jeziku lokalnih žitelja. Varijanta *Nicini* (umjesto *Niceni*) pokazuje da je u govoru došlo do itacizma, tj. do promjene izgovora grafema η iz dugog otvorenog *e* u kvantitativno neutralno *i*. Ta je promjena obilno evidentirana širom grekofonog svijeta od helenističkog doba, a sudeći po epigrafskim i literarnim svjedočanstvima, uobičajila se tijekom carskog doba. Povrh trogirskog spolija, varijanta *Nicini*, kako vidjesmo, javlja se na dvama salonitanskim natpisima iz 2. ili 3. stoljeća (v. bilj. 13). Također smo vidjeli da je u Dalmaciji zabilježena i inačica istog ženskog imena, na kojoj barem prividno nije proveden itacizam (*Niceni*). Pokušavajući obrazložiti tu pojavu, možemo reći kako je moguće da je samo dio žitelja Dalmacije tijekom carskoga doba dosljedno provodio itacizam, dok se drugi dio stanovništva još uvijek vodio klasičnim izgovorom. Kombiniramo li, dakle, trogirski natpis i svu netom spomenutu salonitansku građu, nameće se zaključak da grafija odražava promjene u vokalskom sustavu grčkog jezika carskoga doba.

Dotatna je zanimljivost to što se u Dalmaciji nastavak *-ini* (u kojem je, kako vidimo, također proveden itacizam) javlja i kod drugih imena nastalih od ap-

---

16 CIL X 5797; 5859; 6402; VIII 383. Pojava je potvrđena i u literarnim vrelima, npr. *nomine Marthane* (od nom. *Martha*; *Peregr. Eger.* 23, 3). Detaljnije v. u Väänänen 2006: 109.

17 Mrežni pretraživač grčkih osobnih imena donosi 247 natpisa s imenom Νίκη, od čega 132 potječu iz carskoga doba (prema: <https://www.lgpn.ox.ac.uk/>; pristup ostvaren 5. veljače 2023). Za tiskanu zbirku v. LGPN I-Vb.

18 Podatak preuzet s EDH (pristup ostvaren 5. veljače 2023). Za tvorbene izvedenice imena Νίκη v. Bechtel 1917: 331–335.

19 Za Salonu v. CIL III 2503; 2620; 9001; 9095 i 13013; ILJug 692; 2175 i 2738. Za Naronu v. CIL III 1839.

20 CIL III 9095 (Salona). Posrijedi je posveta *Fl(aviae) Nice*. Prema pravilima latinske deklinacije, grčko žensko ime *Nice* u dativu glasi *Nicae*. Pa ipak, na natpisima ga gotovo nikad ne nalazimo u takvom obliku u kosim padežima. Jedini poznati slučaj dativa *Nicae* zabilježen je na natpisu iz Norika (CIL III 4927). Moguće je da je dativni oblik *Nice* u salonitanskom slučaju klesarska greška nastala pod utjecajem govornog jezika na pisani izraz. U govoru je, naime, provedena monoftongizacija (*Nicae* → *Nice*) i to se lako moglo odraziti na tekstu natpisa.

straktnih imenica. Tako, recimo, susrećemo već spomenuto žensko ime *Irene*, u Saloni zabilježeno kao *Irenini* (CIL III 9240), ali i žensko ime *Tyche*, na natpisu iz Žrnovnice zabilježeno kao *Thycini* (AE 2006, 1016).

Dedikantov gentilicij *Aurelius* najučestalije je gentilno ime na rimskim natpisima. Premda je i uoči Karakalina edikta (*constitutio Antoniniana*, 212. g.) bio razmjerno čest carski gentilicij, nema sumnje da svoju raširenost na natpisima duguje učincima te odredbe. Shodno tome, postavljač natpisa Aurelije Maksim mogao je biti dionik tog procesa. Gledajući općenitu zastupljenost cjelovitih i pokraćenih inačica imena *Aurelius* na natpisima, donekle je neuobičajeno da se taj gentilicij na trogirskoj steli javlja u cjelovitom, a ne u skraćenom obliku. Nije isključeno da je klesar zabilježio puni oblik imena radi estetske ujednačenosti natpisnog polja. Na taj način svaka nepokraćena riječ zauzima po jedan redak, što je u skladu s prethodnim opažanjima o uporabi ligatura radi vizualne ujednačenosti teksta.

Kognomen *Maximus* epigrafski je najrasprostranjenije rimsko doime uopće, čak i ako mu ne pribrojimo varijante *Maxumus* ili *Maxsimus* (!) i izvedenice *Maximinus* i sl. Na tlu provincije Dalmacije taj se kognomen javlja barem 174 puta i zastupljen je na 160 rimskih natpisa (Alföldy 1969: 242–245; OPEL III, 70–72, s. v. *Maximus*). Poznato je da su ga razmjerno često nosili žitelji domaćeg podrijetla. Kako je svojedobno uočio Duje Rendić-Miočević (1965 [1989]: 777–784), u tom imenu ogleda se domaća antroponimija koju je obuhvatila *interpretatio Romana*. Naime, kognomen *Maximus* (kao uostalom i *Valens*, *Firmus*, *Rufus* ili *Proculus*) na dalmatinskoj natpisnoj građi iz 1. stoljeća obično se javlja u kombinaciji s imenom lokalnog postanka. Lokalno ime u takvim je slučajevima u pravilu stajalo u filijaciji, iz čega proizlazi da je njegov nositelj bio peregrin, slobodan od rođenja. Tako je, prema Rendićevu uvjerenju, rimsko doime Maksim u stvari predstavljalo kalk ilirskog imena istog značenja (Rendić-Miočević (1965 [1989]: 781). Iako nema sumnje da je nakon donošenja Karakalina edikta već daleko uznapredovala razgradnja domaće onomastike, pojava ovako učestalog doimena među domaćim žiteljima daje naslutiti da je i ovaj Aurelije Maksim bio čovjek lokalnog podrijetla. Drugim riječima, kombinacija dedikantova gentilnog imena i kognomena upućuje na masovno stjecanje civiteta među domaćim stanovništvom.

Poput dobrog dijela rimskih epitafa i Numerijin je natpis formulaičan. Sadržji uobičajene kratice i epitete koji opisuju pokojničin odnos s dedikantom. Takvi izrazi zauzimaju početak i kraj teksta, i po tome trogirski natpis ne odudara od velikog dijela rimske funerarne građe. Pokraćeni su uvodni zaziv bogova *Mana* i zaglavni izraz *b(ene) m(erenti) p(osuit)*. Od epiteta su zastupljeni *rarissima* i *bene merens*. Superlativ *rarissimus* upućuje na to da je pokojnica u očima svoga supruga utjelovljavala izvanredne osobine. Taj se epitet javlja srednjom učestalošću na natpisima i skromnije je zastupljen nego *carissimus*, *piissimus* (*pietissimus*) ili *dulcissimus*. U Dalmaciji je potvrđen na dvadeset šest natpisa.²¹ Obično se susreće na spomenicima koje podižu uzajamno supruž-

---

21 EDH (pristup ostvaren 7. veljače 2023).

nici, pri čemu češće opisuje žene nego muškarce.²² U jezičnom smislu riječ *rarissim(a)e* pokazuje odstupanje od književne inačice klasičnog latiniteta. Ta pogreška u pisanju može se pripisati monoftongizaciji dvoglasa *ae* u *e*. Monoftongizacija je inače široko rasprostranjena pojava u pučkom latinskom (*sermo vulgaris*) i upućuje na izgovor latinskog jezika među lokalnim žiteljima. Govornici su se vjerojatno u početku kolebali u pisanju dvoglasa, da bi s vremenom potpuno zamijenili *ae* s *e*. Već spomenuti oblik *Numaeriae* umjesto *Numeriae* i *rarissime* umjesto *rarissimae* rezultat su iste nesigurnosti klesara ili naručitelja u pisanju klasičnog latinskog izraza.

Epitetom pak *bene merens* opisuju se zasluge pokojnika u očima dedikanta (primjerice patronove zasluge prema oslobođeniku ili prijateljski odnos uzajamnog poštovanja).²³ Prema istraživanju Hanne S. Nielsen (1997: 179) taj epitet prvi je po učestalosti u zbirci CIL VI. Gledamo li vrstu pokojnikova odnosa s komemoratorom, *bene merens* najčešće se rabio u obilježavanju patrosko-oslobođeničkih odnosa. Unutar obitelji najuobičajeniji je bio među supružnicima. Štoviše, kad je na supružničkim natpisima zabilježen samo jedan epitet, to je u 42% slučajeva upravo *bene merens* (Nielsen (1997: 182–184).²⁴ To pokazuje da su dedikanti posezali za epitetima prema tipu svojeg odnosa s pokojnikom. Aurelije Maksim u ovom slučaju vjerojatno je odao priznanje supruzi (*coniugi*) za zasluge u održavanju bračnih dužnosti. Općenito govoreći, službena je rimska država tradicionalno gajila senzibilitet prema ženama koje su ispunile očekivane uloge u braku i rađanju djece.²⁵ Dedikant je očito procijenio da je u tom smislu njegova supruga zaslužila spomenik. Uostalom, svrha epitafa Numerije Nike bila je obilježiti njezin odnos i status spram muža, izostavljajući pritom podatke o njezinoj osobnosti i postignućima. Uloga supruge bila je zapravo jedina odrednica vrijedna komemoriranja, a sve ostalo na natpisu je svedeno do nepostojanja. Dakako, otvoreno je pitanje u kojoj mjeri ovaj i slični epiteti ilustriraju stvarne, a u kojoj poželjne ili društveno prihvatljive ljudske osobine. Štoviše, izraz *bene merens* (znatno rjeđe kao inačica *bene meritus*) toliko je široko rasprostranjen na natpisima da služi manje kao epitet, a više kao uobičajena zaglavna formula lišena dubljeg značenja. Usto što se najvećim dijelom nalazi na kraju natpisa, na to upućuje činjenica da se u Dalmaciji gotovo

---

22 Osam epiteta *rarissimus* namijenjeno je muškarcima, a osamnaest ženama. Prema EDH (pristup ostvaren 7. veljače 2023).

23 Autor temeljne studije na tom području (Harrod 1909: 1) ustvrdio je da se *bene merens* spominje na natpisima s tolikom učestalošću da pojedinačne primjere nije ni potrebno zbrajati. Za razliku od natpisa, na kojima se epitetom *bene merens* opisuje odnos u obitelji i izvan nje (osobito odnos oslobođenika i patrona), u literarnim vrelima taj se epitet prvenstveno odnosi na odnose izvan obitelji. Tako Ciceron (*De prov. cons.* 24, 2) piše: „*Nemini ego possum esse bene merenti de re publica non amicus*“ (Onome tko je zaslužan za Republiku ja samo mogu biti prijatelj).

24 Za slučaj Galije i Germanije v. Mathieu 2011: 195–215.

25 Primjerice, Augustove odredbe *Lex Iulia de maritandis ordinibus* (18. pr. Kr.) i *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis* (17. pr. Kr.) predviđale su ženama dodatna prava prema broju djece. Slobodno rođene žene koje su rodile troje zakonite djece više nisu trebale skrbnika. Neudane pak žene i mlade udovice koje se nisu ponovno udale bile su lišene prava na nasljedstvo i bilo im je zabranjeno pribivati javnim igrama.

šest puta češće rabio u pokraćenom (kao *b. m. p.* ili *b. m. f.*, tj. *bene merenti posuit* ili *bene merenti fecit*) nego u punom obliku.²⁶ Temeljem tako formulaične uporabe čini se da epiteti malo govore o stvarnoj međuljudskoj bliskosti pojedinaца koji su zabilježeni na natpisima. Primijenimo li taj zaključak na trogirsku stelu, možemo razložno pretpostaviti da izrazi *D(is) M(anibus)* i *B(ene) m(erenti) p(osuit)* služe kao puki pokazatelji početka i kraja teksta natpisa, pogotovo stoga što su to jedini pokraćeni dijelovi natpisa. Samo manjim dijelom ti izrazi predstavljaju odraz dedikantovih dubljih uvjerenja.

Suprug je uz ženino ime dao uklesati apoziciju *coniunx*. Uz termine *uxor*, *marita* i rjeđe *amica*, to je uobičajen način imenovanja supruge u zakonitom braku rimskih građana.²⁷ Iako pojava ovih termina na natpisima nije nepobitan dokaz da su supružnici imali pravo sklapanja punopravnog braka (*conubium*), imenski obrasci supružnikâ ipak upućuju na to. U svakom slučaju, *coniunx* je na natpisima – za razliku od literarnih vrela – značajno češće zastupljen nego *uxor* ili *marita*.²⁸ Sudeći po digitalnom pretraživaču rimskih natpisa, na jedan natpis s terminom *uxor* u Dalmaciji dolaze otprilike dva i pol natpisa s terminom *maritus* ili *marita* te četiri natpisa s terminom *coniunx* (za oba spola!).²⁹ Odatle slijedi da trogirski natpis ni u tom pogledu na odudara od većine dalmatinske građe. Pokojničim imenski obrazac (*Numeria Nice*) pokazuje da je bila slobodna, ali nije sigurno je li rođena kao slobodna (*ingenua*) ili je slobodu stekla za života.

Dedikant nije izrijekom naveo da je spomenik podignut za njegova i supružina života. Međutim, činjenica da je propustio navesti ženine godine života te da nije posegnuo ni za pridjevom *defunctae*, kojim bi nedvosmisleno pokazao da je preminula, ide u prilog tumačenju da je spomenik izrađen dok su supružnici bili na životu.

Prema dimenzijama stele i na temelju provedene epigrafsko-onomastičke raščlambe spomenik možemo datirati najranije u kasni principat. Paleografske karakteristike ne dopuštaju preciznije kronološko određenje spomenika. Uzevši u obzir to da je dedikant oslovljen u sustavu *duo nomina* s izostankom filijacije, stelu bismo mogli datirati u drugu polovinu 3. ili eventualno u početak 4. stoljeća.

Na koncu se postavlja pitanje provenijencije spomenika. Budući da je izrađen od vapnenca, gotovo je sigurno bio isklesan u domaćoj radionici. Tragurij je raspolagao vlastitim klesarskim radionicama.³⁰ Razumno je pretpostaviti da se stela Numerije Nike izvorno nalazila *in loco*, tj. na rimskoj nekropoli Tragu-

---

26 Prema EDH, odnos je 622:107 natpisa (pristup ostvaren 6. veljače 2023).

27 Postojale su i druge zakonski priznate zajednice u čija obilježja ovdje na ulazimo. U tim se zajednicama žena obično oslovljava kao *contubernalis*, *concupina*, *compar* ili *mulier*.

28 Za razlike u učestalosti termina na natpisima i u literarnim vrelima v. Treggiari 1991: 7.

29 Prema EDH (pristup ostvaren 6. veljače 2023). Termin *coniunx* pobrojan je 632, *maritus* ili *marita* 248, a *uxor* 148 puta.

30 Potvrdu za to nalazimo na sarkofagu datiranom po konzulima u 438. godinu. Na sarkofagu stoji da je stanoviti Arpacijan svojoj supruzi Maksimili kupio kameni sanduk od klesara Projekta (*a Proiecto lapidario*; CIL III 14929 = AE 1900, 140).

rija, ili možda na jednoj od nekropola obližnje Salone. Antičke su se nekropole prostirale nadomak naseljenih mjesta, obično duž prometnica (*Gräberstrasse*) ili uz križanja na gradskim agerima (Toynbee 1971; Von Hesberg & Zanker, 1987). Nekropola Tragurija nalazila se u Malom polju (tj. na kopnu sjeverno od grada), uz putove koji su vodili prema Jaderu, Saloni ili zaleđu. Funerarni nalazi uglavnom potječu s predjelâ Travarica-Ošljak i Dobrić, i datiraju iz širokog razdoblja od 1. do 6. stoljeća (Bulić 1901; 1904; Slade Šilović 1952; Bilić 2012). Mahom su pronađeni u sklopu zaštitnih istraživanja koja se periodično provode od sredine 20. stoljeća. Uz dječje grobove u amforama, zastupljene su grobne rake obložene crjepovima i kamene urne. Sukladno rimskim običajima u netom spomenute urne polagane su staklene ili keramičke posude (*olla cineraria*) s pepeonim i koštanim ostacima. Među pokretnim materijalom izašle su na vidjelo keramičke svjetiljke, manje staklene posude (balzamariji), toaletni pribor, predmeti za igru i nakit. Imućniji građani pokapali su se u sarkofazima, koji ipak najvećim dijelom potječu iz sekundarne uporabe (Babić 2016: 70). Nedavna istraživanja na predjelu Travarica – Dobrić iznjedrila su dio zida grobne arhitekture. Taj nalaz potvrđuje postojanje pojedinačnih ili skupnih grobnih parcela, svojstvenih rimskim gradovima carskoga doba. Parcele su obično bile ograđene zidom i zasađene vegetacijom (*sepulcrum in horto*). Iako, kako rekosmo, za to nema sigurnog dokaza, stela Numerije Nike najvjerojatnije se izvorno nalazila u takvom kontekstu. Valja ipak ostaviti mogućnost da je stela dopremljena iz Salone. Dobro je poznato da su pod utjecajem humanističkih strujanja dobrostojeće trogirske obitelji od prve polovice 15. stoljeća počele pokazivati zanimanje za antičke starine (Neralić 2012: 295–303). U kasnijem razdoblju, na prijelomu 18. i 19. stoljeća, potvrđen je otkup i dopremanje većeg broja salonitanskih grobnih spomenika s natpisima, no nije jasno koliki je i kakav pokretni materijal iz Salone prije toga dospio u Trogir.³¹ Budući da kuća u koju je stela ugrađena pokazuje predromanička i romanička obilježja, ugradnju stele ne bi trebalo smjestiti nakon sredine 14. stoljeća. Druhim riječima, uporaba ovog spolija potaknuta je razlozima koji nisu izravno povezani s humanističkim kretanjima u kasnosrednjovjekovnom Trogiru.

---

31 Riječ je o spomenicima ugrađenima u zid perivoja Garagnin-Fanfogna. V. Sedlar 2013.

KRATICE

AE

L'année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine.
Paris, 1888-.

BASD

Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split, 1978-.

CIL

Corpus inscriptionum latinarum, Berlin, 1863-.

EDH

Epigraphische Datenbank Heidelberg

ILJug

Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Ljubljana, 1963-.

InscrAqu

Inscriptiones Aquileiae, I-III, Udine, 1991-1993.

LGPN

A Lexicon of Greek Personal Names, Oxford, 1987-.

OPEL

Onomasticon provinciarum Europae latinarum, Budapest, 1994-2005.

Salona IV

Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles / Salona IV, Natpisi starokršćanske Salone, IV.-VII. st., Rome / Split, 2010.

LITERATURA

Alföldy 1969

G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen provinz Dalmatien*, Heidelberg, 1969.

Babić 2002

I. Babić, "Sjeveroistočni bedemi antičkog Trogira", u: N. Cambi, S. Čače i B. Kirigin (ur.), *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Split, 2002, 397-414.

Babić 2006

I. Babić, "Spolije na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske", *Starohrvatska prosvjeta* 33, Split, 2006, 91-125.

Babić 2016

I. Babić, *Trogir. Grad i spomenici*, Split, 2016.

Babić 2021

I. Babić, "Šest primjera različitog korištenja srednjovjekovnih trogirskih spolija", *Starohrvatska prosvjeta* 48, 2021, 385-398.

Babić 2023

I. Babić, *Dalmatinski spoliji: prošlost u ulomcima*, Split, 2023.

Bechtel 1917

F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917.

Bilić 2012

M. Bilić, "Lokalitet: Trogir – Put Dragulina," *Hrvatski arheološki godišnjak* 8, Zagreb, 2012, 698–700.

Bulić 1897

F. Bulić, "Ritrovamenti di mura antiche greco-illiriche a Traù", *BASD* 20, Split, 1897, 136–137.

Bulić 1901

F. Bulić, "Ritrovamenti antichi a Traù", *BASD* 24, Split, 1901, 69–70.

Bulić 1904

F. Bulić, "Ritrovamenti di un' antica chiesa a Traù nell' a. 1903", *BASD* 27, Split, 1904, 20–26.

Cambi 2010

N. Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Split, 2010.

Demicheli 2016

D. Demicheli, "Inscriptiones Spalatenses ineditae 2: Nadgrobna ara Numerije Viktorine iz Velog varoša", *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 109, Split, 2016, 177–191.

Demicheli 2017

D. Demicheli, "Recikliranje antičkih epigrafskih spomenika na širem splitskom području", u: I. Miloglav, A. Kudelić, J. Balen (ur.). *Recikliraj, ideje iz prošlosti*, Zagreb, 2017, 181–207.

Faber 1976

A. Faber, "Prilog kronologiji fortifikacija u primorskom Iliriku", u: M. Suić (ur.), *Jadranska obala u protohistoriji: kulturni i etnički problemi*, Zagreb, 1976, 227–244.

Harrod 1909

S. G. Harrod, *Latin Terms of Endearment and of Family Relationship: A Lexicographical Study Based on Volume VI of the Corpus Inscriptorum Latinarum*, Princeton, 1909.

Jović Gazić 2023

V. Jović Gazić, "The Spolia phenomenon in the architecture of Dalmatian towns", in: I. Borzić et al., *Trade - Transformations of Adriatic Europe (2nd–9th Centuries AD)*, Oxford, 2023, 34–43.

Kinney 2006

D. Kinney, "The concept of Spolia", in: C. Rudolph (ed.), *A Companion to Medieval Art: Romanesque and Gothic in Northern Europe*, Malden, 2005, 233–252.

Kovačić 1994

V. Kovačić, "Porta Dominica i crkva sv. Dujma u Trogiru" *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34/1, Split, 1994, 51–67.

Kurilić & Serventi 2024

A. Kurilić & Z. Serventi, "Dii Manes in Roman Dalmatia", in: A. Guzmán Almagro & S. Tantimonaco (eds.), *Between fearing and worshipping. Household spirits in the Greco Roman World*, Sevilla, 2024, 195–224.

Mathieu 2011

N. Mathieu, *L'építaphe et la mémoire. Parenté et identité sociale dans les Gaules et Germanies romaines*, Rennes, 2011.

Neralić 2012

J. Neralić, "Povijesni izvori za antički epigrafiju u Dalmaciji", *Grada i prilozi za povijest Dalmacije* 24, Split, 2012, 295–332.

Rendić-Miočević 1965 [1989]

D. Rendić-Miočević, "Ilirske onomastičke studije. II. Imena Firmus, Valens, Maximus u procesu romanizacije ilirskog onomastikona", *Živa antika* 13–14, Skopje 1964, 101–110. = *Iliri i antički svijet*, Split, 1989, 777–784.

Sedlar 2013

A. Sedlar, "Salonitanske stele iz Garagninove zbirke u Trogiru", *Solin, Tusculum* 6, 2013, 57–77.

Sigismund Nielsen 1997

H. Sigismund Nielsen, "Interpreting epithets in Roman epitaphs", u: B. Rawson, P. Weaver (eds.), *Roman family in Italy: status, sentiment, space*, Oxford, 1997, 169–204.

Slade Šilović 1952

M. Slade-Šilović, "Nalazi u Trogiru i okolici", *VAHD* 53, Split, 1950–1951, 268.

Suić 2003

M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003.

Toynbee 1971

I. M. C. Toynbee, *Death and burial in the Roman world*, London, 1971.

Treggiari 1991

S. Treggiari, *Roman Marriage: Iusti coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford, 1991.

Väänänen 2006

V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 2006.

Von Hesberg, Zanker 1987

H. von Hesberg, P. Zanker (eds.), *Römische Gräberstrassen: Selbstdarstellung, Status, Standard*, München, 1987.

Zović 2015

V. Zović, "Vulgarni latinitet na natpisima rimske provincije Dalmacije", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 108, Split, 2015, 157–222.